

## ‘उपरा’ आत्मकथनातील भाषिक सौंदर्य

— डॉ. व्ही. बी. राठोड

साठोत्तरी मराठी साहित्याला प्रगल्भ बनविण्यात दलित आत्मकथनाचा सिंहाचा वाटा आहे. दलित आत्मकथनामुळे मराठी साहित्यात समाजातील वास्तव चित्रण होण्यास खऱ्या अर्थाने सुरवात झाली. ‘बलुत’ – दया पवार, ‘गावकी’ – रुस्तम अचलखांब, ‘उचल्या’ – लक्ष्मण गायकवाड, ‘आठवणींचे पक्षी’ – प्र.ई.सोनकांबळे, ‘मुक्काम पोस्ट देवाचे गोठणे’ – माधव कोंडविलकर, ‘तराळ अतराळ’ – शंकरराव खरात, ‘अक्करमाशी’ – शरणकुमार लिंबोळे, ‘कोल्हाट्याचं पोर – किशोर काळे अशी अनेक सरस आत्मकथने प्रकाशित झाली.यातीलच एक सरस आत्मकथन म्हणून लक्ष्मण माने लिखित— ‘उपरा’ या आत्मकथनाकडे पाहिले जाते. कैकाडी समाजातील तरुणाची ही कहाणी आहे. लक्ष्मण माने म्हणतात— “जे जगले, जे भोगले, अनुभवले, पाहिले ते ते तसेच लिहित गेलो. पुन्हा एकदा तेच जिणं जगत गेलो. कुणावर दोषारोप ठेवणे हा उद्देश नव्हता. पिढ्यान्पिढ्या बि—हाड पाठीवर घेवून गाढवाचं जिणं जगणा—या मंडळीच्या वेदना समाज समजावून घेतला तरी खूप झाले. डॉ. अनिल अवचट यांच्यामते — “ हे आत्मकथन म्हणजे विपरित परिस्थितीच्या भोव—यात सापडलेला युवक व त्याचा समाज यांच्या वास्तव आणि भेदक आलेख आहे....” ‘उपरा’ या आत्मकथनात लेखकाने आपल्या बोली भाषेत जीवनाचा समग्र इतिहास रेखाटला आहे. कैकाडी ही त्यांची बोलीभाषा. त्यातून त्यांनी विविध घटना प्रसंग अतिशय न लाजता मांडलेले आहे. त्याबद्दल त्यांना अनेक पुरस्कारांनी सन्मानितही करण्यात आले. अमेरिकेचा फोर्ड फाउंडेशनचा पुरस्कार, शासनाचे अनेक पुरस्कार मिळाले. इ.स. १९८१ मध्ये या आत्मकथनाचा गौरव साहित्य अकादेमीने पुरस्कार देवून केला आहे.

गाढवाच्या पाठीवरून गावोगाव आपले बिन्हाड घेवून जाणाऱ्या निरगुडी या गावच्या कैकाड्याचा मुलगा लक्षा बापाच्या आग्रहावरून अनिच्छेने शशाळेत जावू लागतो. मुळापासून शशाळेत जायला त्याला आवडत नाही. त्याला शशाळेचा अभ्यास आवडत नाही. बरोबरीने उचभू वर्णाची मुले त्याची चेष्टा मस्करी करतात. म्हणून त्याला शशाळा नकोशी वाटते. सहावीपर्यंत शशाळा शिकल्यावर बापच शशाळा सोडायला लावतो. मात्र आता त्याला शशाळेची गोडी लागलेली असते. एवढेच नव्हे तर जातीच्या रिवाजाप्रमाणे त्याच्या लग्नाचा घाट घातला जातो. लक्षा घर सोडून फलटणला पळून जातो. हॉटेलात काम करून, वडा — पाव विकून मित्रांच्या आधारावर कसाबसा मॅटिक पास होतो. कोल्हापूरच्या रयत शिक्षण संस्थेच्या कॉलेजात पदवीपर्यंतच्या शिक्षणाची सोय होते. पण कोणीतरी कागोळी केल्यामुळे कॉलेजात मिळणारे काम बंद होते. कॉलेजात असतांना एका ब्राम्हण मुलीवर प्रेम बसते. पण लक्षा मराठा सुध्दा नाही म्हणून ती नकार देते. पुढे मराठा मुलीवर प्रेम बसते पण मराठा समाजातील मित्रांना ही गोष्ट आवडत नाही त्यामुळे त्यापासूनही ते दुरावतात. सामाजिक कार्यकर्त्यांच्या मदतीने आणि घरातील विरोध पत्करून लग्न केल्यामुळे त्यांना जातपंचायतीलाही सामोरे जावे लागते. पंचायतीची माफी मागून लग्न केलेल्या मराठा मुलीबरोबर पुन्हा संसार करावे लागते. यासर्व कथानिवेदनामध्ये लक्ष्मणाची हेलपटत जाणारे, दुभंगलेले व्यक्तिमत्व उभे राहते. कुटुंब, जात, समाज यांच्यापासून दुरावलेले आहे. उपरेपणाच्या दुःखाशिवाय निवेदकाच्या वाट्याला काहीही येत नाही. ‘उपरा’ मधील माने यांचे आत्मनिवेदन एकपदरी नाही. पदवीधर झाल्यानंतर निवेदकाचा संबंध जमातीशी येतो. आणि कुटुंबजीवन आणि समाजजीवन यांचे चित्रण येते. मेहनती दारुड्या बाप आणि कष्टाळू प्रेमळ आई ,

आईबापाबरोबर भटके जीवन जगणारी सुमी, पुष्पी, लाली, किसन्या, इंदी ही भांवडे ही माणसे म्हणजे लेखकाच्या शब्दात 'बिनभिकारं माणसं' कुटुंबाबरोबर कैकाडी समाजाचे चित्रणही यात आलेले आहे. गावोगावी पाल मांडणारे, दारू मटणाचे जेवण करणारे, उच्चवर्णीयाकडून उपेक्षिलेले, अत्याचाराचे बळी ठरणारे, खूप कष्ट करूनही अर्धपोटी असणारे, सतत भ्रमंती करणाऱ्या अशा समाजाचे चित्रण लेखकाने केलेले आहे. कैकाडी समाजाला स्वतःची अशी संस्कृती आहे. गावोगाव होणाऱ्या जत्रा, कोंबड्या बकऱ्याचे बळी, अंगात वारे येणे, जमातीतील न्यायनिवाडे, विष्टेचे फुटके मडके वाहून नेण्याची शिक्षा, देवधर्म, शिक्षा, लग्न, अंत्यविधी अशा अनेक गोष्टींचे वर्णन या आत्मकथेत आलेले आहे. आपल्या मित्रांबरोबर लक्ष्या एकदिवस परगावी लग्नाला जातो. त्यावेळी त्याला ओळखणारा मनुष्य त्याला पंगतीबाहेर काढतो. त्यावेळी - " आन् भरल्या ताटावरून उठलो. कुनी काही बोललं न्हायं. जीवालां लागलं हुतं. जवळनं नीरा नदी वाहत होती. पान्याचा शशांत प्रवाह चालला हुता. डोळ्यांच्या टिपांनी सदरा वला झाला हुता. मुकाटयानं घरी झोपलो. कुन्ही इच्यारलं न्हाय की पुसलं न्हायं. आता गावात गेलो की आपलं मरण जवळ येणार, येवढाच इचार मनात असायचां. आन् राहून राहून डोळयात पाणी याचं'

कैकाडी बोलीतील शब्द :

कैकाडी	मराठी	कैकाडी	मराठी
व्हयं	होय	बां	बाप
हासडल्या	दिल्या	इचार	विचार
परमिसर	ईश्वर	घिऊन	घेऊन
जास्तवर	जाईपर्यंत	धावल्या	सापडल्या
दिसी	दिवशी	येस	यश
पुनवं	पोर्णिमा	इसरणारं नाय	विसरणार नाही
बापेमाणसे	मोठीमाणसे	कळवंड	कळप
पवायला	पोहायला	वर्दळ	गर्दी
दामट	भाकरी	हिंडलू	फिरलो
न्योम	नियम	पारा	पहारा
इर	वीर	वढा	नाला

सांच	संध्याकाळ	पत्याड	पलिकडे
जत्रं	यात्रा	वळ	ओळख
ढाळीला	फांदिला	कोरभर	चतकोर
वक्तापुरतं	वेळेपुरतं	नगं	नको / नाही
बुटिरा	बोलविले	गुन्ना	डुक्कराचं पिल्लू
मोगान	उडिद	कालवा	गोंधळ
चिताकती	चिंताग्रस्त	थिंगरंक	खायला
चा	चहा	ग लागू	निघा
चिडी मिडी	धर धर	सांच्याला	संध्याकाळी
कीरा	हायेस	सिंगी	गाढवाची मादी
अलयदग्यो	आरं उठा उठा	खाटी आन् काळा	मटन आणि दारू

**कैकाडी बोलीतील शब्दबंध :**

- निना कै. किरका क्याल? - तुझा हात हाय का दगड? ( पृष्ठ-११ )
- गवगवा ख्वांडीनास - पोरं मारली होतीस ( पृष्ठ-१७ )
- दादा पेश वांदीर - दादा, लई भूक लागलीय ( पृष्ठ-१७ )
- गप्प खानसी नाई - ( पृष्ठ-१९ )
- निन क्याल इडाकिश - बापू, तु दगड का मारतुयास ( पृष्ठ-२१ )
- तदळकी यत्यांगो - कोर्ताचा खर्च आणा ( पृष्ठ-३२ )
- अल मिदास - कायं झालं ( पृष्ठ-५३ )
- निनं लक्षानंक ख्वालरा - तू लक्ष्याला मारुन टाक.
- हुगोट ग्वालनाथ - गल्लीचा कुत्रा
- कैकाडी बोलीतील संज्ञा :
- येशन : शरीर संबंध
- खरकटया दगडांची : खेडेगावात लोक प्रातःविधीनंतर स्वच्छतेसाठी पाण्याऐवजी

- दगडांचा वापर करतात. असे वापरून टाकलेले दगड.
- खन्नी — लग्नाचा झालेला खर्च भरून दयायचा.
  - इरड : हागणदरित लोकांनी सकाळी सकाळी प्रातःविधी उरकलेला असतो ती विष्टा जनावर खातात.
  - बावकं : बावकं म्हणजे बावकाट. बावकाट म्हणजे खांदे.
  - बोराटीचा चेप लावणे : बोरीचा काटेरी केस दाबून, दडपून त्याचा चेप तयार करतात. तो वाडग्याला लावतात. एखादयाच्या दाराला चेप लागणे म्हणजे त्याचा वंश बुडणे असा अर्थ घेतला जातो. बोराटीचा चेप लागणे हे अपशकुनी मानले जाते.
  - कंठाव्हीवर : रिकामे पोते दोन्ही बाजूंनी शिवून बंद केलेले असते. त्या पोत्याला मधोमध फाडून त्यात साहित्य भरले जाते. त्याला कंठाव्ही म्हणतात. हे गाढवावर सहज बसवता येते.
  - कनिंग : धान्य साठविण्यासाठी वापरावयाची मोठी टोपली.
  - कांदवणी : नुसत्या कांदयाचं कालवणं
  - कारदुटाचा सल्ला : हा कैकाडी तमिळी भाषेतील शब्द. कारदुट म्हणजे माहेर. सल्ला म्हणजे खंडणी. कारदुटाचा सल्ला म्हणजे मावळखंड.
  - काटनमाडा : मांडवखंडणी. जी पंचांना पैशाच्या रूपात मिळते. नवरीचा बाप ती देतो.
  - कुडतनमाडा : मामा आपल्या भाचीच्या प्रित्यर्थ पंचांना खंड देतो.
  - बिनभिकारं : अठरापगडं जातिची भिकारी माणसं.
  - थव्वभरणी : थव्वा म्हणजे पंचायत बसायची जागा. थव्वभरणी म्हणजे जात पंचायतीला खर्चासाठी भरावयाची वादी—प्रतिवादीची कोर्ट फी.
  - चिर्डी : साखरपुडयासाठी घेतलेलं लुगडं
  - तिटव्वकी : जात पंचायतीसाठी लागणारा खर्च दोन्ही पक्षाकडून घेतला जातो त्यास तिटव्वकी असे म्हणतात.
  - हाड्यावरून झाला : क्षयाची बाधा झाली.
  - पोत्यंर : चूल सारवण्यासाठी घेतलेले फाटकं चिरगुड कापडं.
  - पव्वाटी : कापसाचं शुद्धप.
  - सपरात : छपरात म्हणजे कुडामेडाच्या घरात.
  - सांधन : जुन्या टोपलीला दुरुस्त करण्यासाठी लावलेली ठिगळ, लावणं
  - सोन्यानं लावायचं : व्याह्यानं बकरं कापायचं असतं.
  - उरसांड : जातीबाहेरचा भिकारी माणूस.
  - व्हंकाड्या : कैकाडी समाजाची चेष्टा करणारा शब्द. म्हारड्यां, न्हावड्या तसं कैकाड्याचं व्हंकाड्या.
  - वरदाव्याला : लग्नापूर्वी नवरा मुलगा कुलदैवताला नमस्कार करायला जातो.
  - फड : डुक्कर भाजून त्याचे मांस वाटप करण्याची जागा.
  - फुटूल : मावळखंडात आलेलं धान्य. स्वयंपाकाचा सगळा माल.
  - ओक : खटला, जातपंचायतीचे काम
  - ओकाळे : जातपंचायत चालविणारे
  - आलाबाला : कानशीलावर बोटं मोडून प्रेम.
  - गावंदरी — गावाजवळची आडोशाची जागा, मोकळी जागा जिथे प्रातःविधी उरकतात.
  - गोळी : काळुबाईचा भक्त
  - जेजू : हा कैकाडी तमिळी भाषेतील शब्द आहे. जेजू म्हणजे पाटया बनवतांना तयार झालेला फोकांचा कचरा. काटक्या कुटक्या.
- कैकाडी बोलीभाषेतील संवाद :**  
'आला लक्ष्या नि श्शव्वा केच्युंगरक हुगिदा मिदा आस, मास्तर ईहुच का?' (आरं

लक्ष्या, तू शशाळेत शिकायला गेला हुतास, काय झाल? मास्तरनं मारलं का?)“आव्वा मितनाद शशाव्वा, आन् मितनाद मिदा, नुसता खांचिरगा, शशच्च आंट शशाव्वा, नान इला हुगराव”( मी शशाळेत जाणार नाही. तिथं पोरं नुसती बसतात. आणि तो मास्तर काय बोलतोय, ते समजत नाही.) आई बांला म्हणते – “ निनं लक्ष्यानकं ख्वालरा,आप् निनक नला वाटीकर. तु तर नव्वा अगर!” ( तू लक्ष्याला मारुन टाकं, जाळून टाकं, म्हंजे तुला बरं वाटलं. ह्यां शिकतुया आन् हापिसर होतूया ) “हुगोट, ग्वालनाय, ग्वालनाय, मुतुर कुकिकीना हुगोट नानमिशेक शशाव्वुली होडाकिरी”( गल्लीचा कुत्रा होवून फिरु दे. मी कशाला शशाळतं घालतुयां ? रांड, त्याला काय उरसांड करायचायं व्हयं ? त्याला शशाळेत घालून मास्तर करीनं हापिसर करीन तू कोण?) पृष्ठ-४,५ वरील संवाद कैकाडी बोलीचा उत्कृष्ट नमूना आहे.

#### ‘उपरा’ची भाषाशैली :

लक्ष्मण माने कैकाडी समाजातच लहानाचे मोठे झाल्यामुळे, त्याचं बालपण कैकाडी बोली बोलण्यातच गेलेलं असल्यामुळे आणि शिक्षणामुळे त्यांच्यावर संस्कार झालेले असल्यामुळे ‘उपरा’ मध्ये निवेदनाची भाषा ही ओघवती कथनपर झालेली आहे. कैकाडी बोली, प्रादेशिक बोली आणि प्रमाण मराठी अशा त्रिस्तरीय स्वरूपात ‘उपरा’ची भाषाशैली इतर आत्मकथनापेक्षा वेगळी आणि सरस उतरली आहे. समीला रात्री बरं वाटतं नव्हतं तेव्हा ती रात्री ओरडायला लागली. तेव्हा आई तिला मांडीवर घेवून बसली आणि बा देव मांडून गवरी जावु त्या समोर बसला. बाच्या अंगात वारं आलं तेव्हा बां मोठ्यांदा ओरडू लागला – “ सोडं सोड ... धर धर .... तिनं चावरी निनयादशय्यीक वादिरा येद,किरा, देवर किरा का याद किरा” ( बोल! तू कोण आहेस? कशाला आलायस? देव हायस का भूत हायेस? बोल! ) असं बोलतं दात ओठ खात घुमू लागला. “ गावा नानयाद चुकीसरी, मीदा चुकीचं. (देवा , काय चुकलयं? काय राहिलयं? आन् ह्या पोरिला का धरलीयासं? ) बाला असं वाटतं होतं की देवाच्या कोपामुळे समीला देवानं धरलयं तेव्हा देवाशी बोलतांना म्हणतो – “ देवा, पुसी पुनवंला आम्ही

निवद नारव्व करु. आम्ही इसरणार न्हाय.” खंडोबाचा अंगारा समीला लावला व थोड्या वेळाने समीला बरं वाटायला लागलं. बा देवरुसपण करायचा. भूतखेत काढायचां. “सालीव सुताचं येटानं तुटलं, पर कैकाड्याचं भूतं सुटायंच न्हायं” असं तो सारखा म्हणायचा. समीला भूख लागली. ती माइयाकडे येवून म्हणाली – “ दादा, लाव पेश वांदिर ( दादा, लई भूख लागलीय. ) आई देवाचं नैवेद्य तयार करत होती. आईची नजर चुकवून मी चपातीचा तुकडा घेतला आन् तोडांत घातला. आईनं बघितलं अन् जोरात मुस्कटात दिली. तेव्हा आई म्हणाली – “ पेनसुन्या, देवरा भिंगाकास हां? आजून निवद दाकविकराद किर, याल याल इगुन” ( मुडद्या, आजून देवाला निवद दाखवायचाय, आन् उस्तावलसं व्हयं ) लेखक रडायला लागले तेव्हा बान शिवी दिली – “ निन गामक खेद्या ह्याच्या !” ( तुझ्या आईला गाढव लावला ! ) लेखक रस्त्याने चालता चालता रडायला लागला तेव्हा बा म्हणाला – “ खान्नी मुकाटयानं. निक गालवराद आमराद इल्ला.” (बस मुकाटयानं, तुला चालायला व्हायचं न्हायं) अशा पध्दतीने कैकाडी बोलीच्या संवादमय रूपातून कैकाडी बोली भाषेच्या सौंदर्याचा आस्वाद घेता येतो.

#### कैकाडी बोलीतील म्हणी व वाक्प्रचार :

- चिरडून चामडी देताल पण दमडी देणार नाही.
- पिंढरीवर ढाव्वयानं हानतं होता – गाढवाच्या पायाच्या पिंढरीवर फोकाच्या ओल्या काठीनं मारत होता.
- बोराटीचा चेप लावणे : बोरीचा काटेरी केस दाबून, दडपून त्याचा चेप तयार करतात. तो वाडग्याला लावतात. एखाद्याच्या दाराला चेप लागणे म्हणजे त्याचा वंश बुडणे असा अर्थ घेतला जातो. बोराटीचा चेप लागणे हे अपशकुनी मानले जाते.
- झाला महार पंढरीनाथ
- इस्त्यावर दुध ठेवल्यावर उतू जाईलच
- बायांची जात आन् ढोरांची जात सारखीच

- कालर ताठ आन् खिशात नाही झाट
- आजून नाकाचा श्शेबूड निघेना आन् गांड धुवायला यीना
- कश्याला उटाच्या गांडीचा मुका घ्यायला जायाचं
- लोकांचं आनिक असतिया आन् माजी कणिक आसतिया
- शिक्क्यावर दही आन् दैवात नाही
- शिर सलामत तर पगडी पचास
- लालीला दुख झालं आन् चळून चळून लाल केलं
- केसानं गळा कापलासं
- धरली माय ठाव देईना आभाळा हात पोचना
- मुला काय जातीचं ना गोतीचं आना सख्या म्हाररणीचं
- मोले घातले रडाया नाही दया नाही माया
- बुडत्याचा पाय खोलात
- मुकी झवली हाक ना बोंब.

### पुरुषांनी वापरलेली 'उपरा' मधील अश्लील भाषा

- गल्लीचा कुत्रा होवून फिरु दे रांड
- बिन भिकार हिच्या आईला
- तुझ्या आईला गाढव लावला
- तुझ्या आईची, तुझ्या आईला.. . . ., तुझ्या ..... पाय घातला
- आयला हयांच्या लई माजल्याती
- हयो आय घाल्या
- रांडच्या गांडीचं लुगडं फेडलं
- ये! मुत प्याला ये
- रांड, तुझ्या आईची गांड
- ये तुझ्या आईला गाढव लावला
- रांडच्या गांडीनं तमाश केला
- भोग रांड कर्माचा भोग
- शिंदळ, रांड, उंडगे, तुझ्या आईला घोडा लावतो

- आगे रांड कोणा खाली निजलिसं
- आई घालतुया
- आई झवीच्या
- कां आई घालायची ती घाला
- ऐ ! बंद करा आई निजव्यांनी तुमचा बाप आला
- तुझी बाईल हितचं गाबन करतु का न्हाय

### स्त्रियांनी वापरलेली 'उपरा' मधील अश्लील भाषा

- भाड्या, हित काय मुत पितुयास व्हयं
  - मुडदी भिकार
  - मेल्या ! मडं उसकाटलं ह्याचं
  - पेनसुन्या
  - येसवा रांड
  - आरं मुडदया.... तुझी डुळी मी सिनमारली
  - शेमन्या
  - कांड्या
  - बींदाड्या
  - औंदसा रांड
  - शिंदळ येसवा
  - ह्यांच्या आईच्या गांडीत मिळायची व्हयं
  - ये रांड अवदसा
  - तुला डुकराचा मुत मी पाजीन तुला जाळायला न्हेला.
  - ह्याचं आंड दाबून जीव घेईन
  - अग लवडा बघून आलीया
- वेश्या व्यवसाय करणाऱ्या स्त्रियांची भाषा :
- आरं बोंडल्यानू ! बसायचं का ?
  - तर सार हातरुन नासवाल
  - आरं किती पैसं हायती जवळ ?
  - बोलालं का न्हायं नुसतं बघायचं की बसायचं ?
  - फुकटचं बसायचं आसतया व्हयं, रं श
  - शशेमन्या ? ए, आरं बसं खाली
  - पान खा, सिगारेट वड

- आस मूत हातात धरुन का आलयास म्हणत पाचकन थुकली
- तुझ्याकडं किती पैस हायती रे कांड्या
- बींदाड्या
- नुसतं फुकटात भाजी मिळत न्हाय आन् भाडू आलाय घासायला ऊठ ऊठ.
- पाच रुपयं लागत्यातं बसायला आन् बारा आण्यात काय होतं
- आयला, तू इतका शिकलायास,पर तुला आकलं काय आली न्हाय
- आरं आठ आण्यातसुध्दा भागतयं.
- आणखी चार आणे असते तर मी बसूनच आलो असतो.

**कैकाडी बोलीतील सांकेतिकता :**

- इतू न्हावी गजराबाईला म्हणाला — “ गजराबांय, माइया कोबंड्याला डालतीयास का न्हाय?
- आगं तुझा बाप लई चांगला हाय म्हणतुया
- जरा माझाबी कोबंडा डाल तू
- चार वर्से जनावरं ‘ येशनं’ केल्याशिवाय राहिल का ?
- पायात चप्पल बसली म्या घातली
- महाराज मी मुकं जनावर, हिरवा घास दिसला , खाल्ला.
- आन् ते प्यारं तर तिला धरिन म्हणून त्ये बसलं हुतं.
- पोरगी मीठ घालू देत नव्हती.
- तव तिला एकतर निजवीन न्हायतर उठविन म्हणून ते बसलं हुतं.
- निजलं तर न्हायं पन तिला उठवायची तर काटयानं काटा काढावा म्हजी आपुन आलगत भाईर पडू.
- लेका, तुझ्या अंगात पाणी न्हायं
- मग म्हस दुसऱ्याच्या पानवठ्यावर पाणी प्याली तर का झालं रं ?

- आरं तू गेला पळून आन् तिनं मला दाखविली सर्कस.

कैकाडी बोलीमध्ये स्त्री असो वा पुरुष अश्लील भाषा सहजपणे आपल्या बोलण्यात वापरतात. यात त्यांना कोणतीही अश्लीलता जाणवत नाही. सहज अनौपचारिक रोजच्या बोलण्यात वापरत असल्यामुळे त्याकडे फारशे गांभिर्येने बघितले जात नाही. उलट त्यांच्या दैनंदिन जीवनातील एक अविभाज्य भाग झाल्याचे जाणवते. स्त्रियांच्या तोंडी रांड, मुडदया, मेल्या, वेश्या अशा शिवीवाचक शब्दांचा सर्कस वापर होतांना जाणवते. पुरुषांच्या तोंडी तर अश्लिलतेचा कळसच पाहायला मिळतो. लैंगिकतेचा वापर, शिव्या देतांना राजरोस करतांना दिसतात. यातून स्त्रियांना यात दुय्यमत्व स्थान वा कमी लेखले जात असल्याचे स्पष्ट होते.

‘ उपरा ’ मध्ये जीवनातील अनेक रंग मिसळलेले पाहावयास मिळतात. कधी हे रंग करुण गंभीर स्वरुपाचे आहेत तर कधी वास्तवाची जाणीव करुन देणारे आहे. कधी विषम समाजरचनेचे दर्शन घडविणारे आहे तर कधी मानवी जीवनातील हतबलता आणि असहाय आहे. कधी क्रौर्य आणणारे आहे तर कधी कैकाडी समाजातील एका तरुणाची आत्मकथाणी आहे. मराठी आत्मकथनाच्या मध्ये आशयाच्या दृष्टीने आणि अभिव्यक्तीच्या दृष्टीने वेगळे ठरणारे आणि वाचकाला अंतर्मुख करायला लावणारे आहे. भाषेच्या वापरातील आगळे वेगळेपणामुळेही हे आत्मकथन सरस असे उतरले आहे.

**संदर्भ :**

- लक्ष्मण माने ( १९८० ), उपरा, ग्रंथाली प्रकाशन, मुंबई
- वासुदेव मुलाटे ( २००३ ), दलित आत्मकथने : संकल्पना व स्वरुप, स्वरुप प्रकाशन, औरंगाबाद.
- यशवंत मनोहर ( १९७८ ), दलित साहित्य : सिध्दांत व स्वरुप, प्रबोधन प्रकाशन.
- रा.ग.जाधव ( १९८३ ),दलित आत्मकथा : काही विचार, अस्मितादर्श, औरंगाबाद.